عبدالقيوم صائب

پرمانند ميوارام
(1866ع - 1938ع)

ديوان پرمانند ميوارام سن 1866ع ۾، حيدرآباد ۾ هڪ عامل گهرائي ۾ جنم ورتو. هن جا وڏا "سک" ڌرم اختيار ڪري چڪا هئا ۽ ان ڪري انهيءَ ڌرمي ماحول ۾ پنهنجو ننڍپڻ گذاريو. هو اڃا ٻارهن ورهيه جو مس هو ته سندس پتا سرڳواس ٿي ويو. جنهن ڪري سندس تعليم ڪنهن ريتائتي نموني ۾ ڪا نه ٿي حالانڪ هو هڪ ذهين ٻار هو. هن پنهنجي ابتدائي تعليم مسلمانن جي مدرسن ۾ ورتي ۽ اڳتي هلي چرچ مشينري اسڪول حيدرآباد ۾ قدم رکيائين ۽ ماستريءَ جو ڌنڌو اختيارڪيائين. ان وقت سنڌ توڙي هند ۾ عيسائين جو پرچار ڏاڍو هو. پرمانند به انهي پرچار جي اثر ۾ اچي عيسائين جو ڪئٿولڪ فرقو اختيار ڪيو (1). جيڪا ڳالهه سندس مائٽن ۽ سک هندو سنتن کي ڪا نه وڻي ايترقدر جو هن مٿس اعتراض ڪيو ته پرمانند هنن جي ٻارن کي نه پڙهائي؛ ياد رهي ته ان وقت هو يونين اڪيڊيمي اسڪول (جيڪو اڳتي هلي نولراءِ هيرانند اڪيڊيمي نالي سان سڏجڻ ۾ آيو) ۾ ماستر هو خاص طور تي ڪڇڙن ٻارن کي (Kindergarten) سکيا ڏيندو هو. نتيجي ۾ هن کي اها ماستري ڇڏڻي پيئي. حالانڪ ڪيس سندس بزرگن جي انهيءَ روش وڏو دلي صدمو رسايو. هو پوءِ سڄي سنڌ ۾ عيسائيت جي پرچار ۾ لڳي ويو. ايترقدر جو هن "هڪ حيدرآبادي" جي نالي سان. "قرآن جو بنياد" نالي

(1) After hearing the Bible and attending lectures arranged by the Bible Socity, became a Roman Catholic. He had to resign his job at the Union Academy as the parents objected him teaching their children after his conversion. (Sinds' contribution to English- By Prof. Amena Khamisani p-12.

ڪتاب سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪيو. جنهن مسلمانن کي آزاري وڌو (1). مسلمانن جي ياران انهيءَ ڪتاب جو مدلل جواب حڪيم فتح محمد سيوهاڻي "فتح محمدي" ۽ "فتح الهادي" نالي ڪتاب لکي ڏنو. ان ڪري اتر ميرچندانيءَ جو اهو چوڻ ته 'هن ڪڏهين به پنهنجي ڌرم وارن جي دل نه ڏکوئي (2). سو غلط آهي. بلڪ سچ هي آهي ته هن کي جي هندن ڌرمي طور تي آزاريو ته هن وري عيسائيت جي زور تي مسلمانن کي ايذايو.

سنڌي ٻولي ۽ ادب ۾ پرمانند جو درجو اوچو آهي. هن ادب جي جيڪا خدمت ڪئي تنهن ۾ "جوت" اخبار جو وڏو ڪردار رهيو آهي. هيءَ اخبار سن 1896ع ۾ شروع ٿي. جنهن جي ايتوريل بورڊ ۾ پرهمڻ بانڌيو (3) ڪيمر چند. امبر تراءِ (4) ۽ پرمانند شامل هئا. انگريزي ڪالم برهمر بانڌيو لکندو هو ۽ سنڌي ڀاڱو ڪيم چند ۽ پرمانند سنڀاليو (5). سن 1900ع ڌاري پرمانند انهي اخبار جو مک ايڊيٽر ٿيو ۽ مرڻ گهڙي (1938ع) تائين ان جون خدمتون سرانجام ڏيندو رهيو. (هن 29- نومبر 1938ع تي برلوڪ پڌاريو هو.)

جوت" (Lux) هيءَ هفتيوار اخبار هئي جيڪا بنيادي طرح عيسائي مذهب جي پرچار لاءِ حيدرآباد سنڌ مان شروع ڪئي ويئي ۽ ان جي لکيتن کي وري ڪتابي صورت ۾ آندو ويو. ان جو پهريون انتخاب سن 1904ع ۾ 'دل بهار' جي نالي سان شايع ٿيو. 'دل بهار' جا چار ڀاڱا آهن جن کي پرمانند پاڻ ترتيب ڏنو. جوت جو ٻيو انتخاب "گل ڦل" جي نالي سان پيش ڪيو ويو. ان جو پهريون ڀاڱو 1925ع ۽ ٻيو ڀاڱو 1936ع ۾ شايع ڪيو ويو. جوت جا سنڌي مضمون گهڻو ڪري پرمانند جا لکيل آهن. هن جي ٻولي ڏاڍي سبڪ، سوادي، مائيدار، پختي،

---

(1) مانڪ موتي لعل از ميمڻ عبدالمجيد سنڌي ص - 49.

(2) ماهوار "نئين دنيا" بمبئي (مکيه سمپادڪ :- اتر. ماه جولاءِ ۽ آگسٽ (آزادي پرچو) 1961ع - ص - 87.

(3,4,5) History of Sindhi Literature By Ajwani. pp. 188-189.

هي هڪ بنگالي هو جنهن جو اصل نالو 'ڀواني چرن بئنر جي' هو جو پوءِ اپاڻ ۾ سوامتي برهمر بانڌيو اپاڌياجي جي نالي سان مشهور ٿيو ۽ ڪيم چند وري 'سوامي انر نند' جي نالي سان مشهور ٿيو. هنن ٻنهي چئن به عيسائي ڌرم اختيار ڪيو هو.

شائستہ ۽ روان آهي. جوت کي سياست کان پري رکيو ويو. ان ۾ ڌرمي، اخلاقي، ادبي، تاريخي وغيره مضامين ڏنا ويندا هئا. پرمانند جي لکڻين ۾ اخلاقيات سان گڏ طنز و مزاح بہ شامل هو. جوت ۾ ٻارن، زالن ۽ وڏن سڀني لاءِ مواد هوندو هو. هي ايڏو تہ دلچسپ پرچو هو جو ماڻهو ان جو انتظار ڪندا هئا. ان باري ۾ سرڳواسي لالچند امر ڏنو مل لکي ٿو، "هن يار سنڌي نثر کي اهڙو ڪوور ڏياريو جو "جوت" جي چيچي ٻڌري ٿيڻ جو ڏينهن ٿيندو هو تہ در ۾ اکيون پائي ويهبو هو. ڪٿي جوت ملي تہ ڏسون. اڄ پرمانند ڇا ٿو چوي؟ ڪهڙو ٿو نئون تقطو ٻڌائي؟ ڪهڙي ٽسينگ جو ٿو نڪ چپ ودي؟ ڪهڙي اڙٻنگ جي لاک لاهي. پر هو وهلور ڪڏهن ڪو نہ ويو. لکڻي سندس اثرائتي هئي. رک رکائي ڪنهن جي ڪا نہ ڪندو هو. مذاق جو تہ ڏٽي هو (1). جوت ۾ پرمانند ٻين ليکڪن کي بہ همٿائيندو هو. بشرطيڪہ هو ان جي معيار مطابق لکن. اجوائيءَ جي چوڻ موجب اهڙن ليکڪن ۾ واڌو مل گنگارام جو نالوڪڻي سگهجي ٿو جنهن سهڻا اخلاقي مضمون لکيا (2). ڪيس جيڪڏهن ڪنهن جو مضمون جوت ۾ ڇاپڻو نہ هوندو هو تہ اڳلي کي سهڻي نموني ۾ آٿت ضرور ڏيئي جڏيندو هو. اهڙو پنهنجو ئي هڪ واقعو، نانڪي گدوانيءَ پنهنجي مضمون "ڪاڪو پرمانند" ۾ هن ريت بيان ڪيو آهي. "ساهتيہ" جي شيواڪندي بهار بهار پيا ٿيندا هوا. ڏاڍو امنگ هون تہ سندن ان ڏس جون ڪوجنائون جنتا جي ڪن تائين پهچن. هڪ ڏينهن تہ جٽي ڏنائون. ڇا ڪجي، اخبار جا ينا آهن بہ، عام ۾ ايترو چاهہ ڪونهي، هيءُ بہ تہ ضرور لکٽو هو؛ پوءِ تنهنجو هيءُ جي رهجي ويو تہ دل ۾ نہ ڪج. ڏس، مون تنهنجو ٻنو ڪهڙيءَ نہ حفاظت سان سانڍي رکيو آهي. دلجاءِ ڪج، وجهندس ضرور. (3) هن جوت کان وڌيڪ ڪهڙو ڪم ورتو تنهن بابت اتم مير چندائي لکي ٿو: "جوت اخبار جيڪا سچ پچ عيسائي ڌرم کان وڌيڪ سنڌي سماج کي سڌارڻ لاءِ. سنڌي ساهت ۽ ٻوليءَ جي ترقيءَ لاءِ ڪوشش ڪئي. اهو سبب آهي جو جوت اخبار جي

---

(1) ماهنامو "جوت" جنوري 1947ع حيدرآباد سنڌ، ص - 23.

(2) History of Sindhi Literature by Ajwani p. 189.

(3) ماهنو "سنڌو" جيڪب آباد، مارچ 1943ع - ص- 39.

جوت اسان جي دلين مان نہ اُجهامي آهي...

"جوت اخبار سچ پچ سنڌي ساهت جي جوت هئي. پر مانيند اُن ۾ گوناگون پنگتي، تعليمي، اخلاقي، ادبي، تاريخي ۽ مذاقي لکڻيون ڏيندو هو. جن پاڻکن کي نہ رڳو سکيا، وندر ۽ سوجهہ ڏني، پر هنن ۾ پنهنجي ساهت ۽ ٻوليءَ لاءِ سک پڻ پيدا ڪئي (1). ٻيرو مل آڏواڻي وري چوي ٿو ؛ "جيڪڏهن جوت اخبار جاري نہ ٿئي ها، تہ مسٽر پرمانند نڪي سنڌي عالم ٿئي ها. نڪي پرمانند ميوارام ڊڪشنريون ۽ ٻيا ڪتاب جوڙي سگهي ها (2). ان ريت "جوت" جي ذريعي سنڌي ادب ۽ ادبين کي هڪ اسلوبِ مليو، طرز تحرير ملي ۽ معياري ادب مليو. اهوئي سبب آهي جو "گل ڦل" کي اڄ بہ سنڌي ادب ۾ وڏي حيثيت حاصل آهي.

پرمانند نہ رڳو 'جوت' اخبار هلائيندو هو پر 'ڪرسچن ريڊنگ روم ۽ لئبرري' بہ قائم ڪئي هيائين. جتان عام ماڻهو فائدو وٺندا هئا. اها لئبرري اتي قائم ڪئي هئي جتي اڄ ريڊيو پاڪستان حيدرآباد جي عمارت ٺهيل آهي (3). شروع ۾ 'جوت' جي آفيس انهيءَ هنڌ هئي جتي هينئر ٻائي پرتاب جو محل اڏيل آهي (4).

جوت جي انتخاب مان هيل تائين ٽي ڪتاب ڇاپيا ويا آهن (1) دل بهار (2) گل ڦل (3) بروليون (5). هنن انتخابن مان اٺين ٿو ڏسجي تہ پرمانند 'جوت' ۾ مسلمان ليکڪن کي ناڱي ڀائيوار ڪونہ ڪيو آهي.

تصنيفون: پرمانند جا جوڙيل ڪتاب هي آهن:

---

(1) ماهنامو 'نئين دنيا' بمبئي- جولاءِ- آگسٽ 1961ع آزاد پرچو. ص ص 87 ۽ 88.

(2) ماهنامو 'جوت' جنوري 1947ع حيدرآباد سنڌ. ص 31.

(3) سکر سي ٻي ڏينهن از محمد اسماعيل عرساڻي. ڪتابي دنيا حيدرآباد سنڌ ڇاپو پهريون سال 1985ع - ص 93.

(4) ماهنامو 'جوت' جنوري 1947ع حيدرآباد سنڌ. ص 17.

(5) پروفيسر ايل اي اجواڻي سنهجي مضمون ۾ ڄاڻايو آهي منهنجي ناناڻ رامچند تہ انهن (جوت جي پرچن) مان بروليون ڪڍي يارهين ورهيہ جي ڄمار ۾ ڪتاب بہ ڪڍيو هو جو ماسٽر هربسنگ سکر واري ڇونبهو (ماهنامو 'جوت') جنوري 1947ع حيدرآباد سنڌ. ص ص - 3 ۽ 4.

(1) هيرو گلو (2) لورڊ جي ناري (3) ڪرسٽ جي پيروي (4) ڄڻ وڏيڪ ڪين لڌو (5) قرآن جو بنياد (6) آتمڪ امرت (7) ڌرم مورتي (8) اپاٺهار جي هستي (9) دل بهار (چار ڀاڱا) (10) گل ڦل (ٻه ڀاڱا) (11) سندباد سيلاني (12) هيري جي منڊي (13) يوسف مصري (14) اپولو جو قصو (15) شاهہ جي رسالي جو سر ڪاپائتي (16) انگريزي- سنڌي ڊڪشنري ۽ (17) سنڌي - انگريزي ڊڪشنري. ان کان علاوه مضمون مياڻيءَ جي جنگ جيڪو پوءِ 'سنڌ جا مير' نالي ڪتاب ۾ شايع ٿيو.

ڊڪشنريون: پرمانند جو نالو لغت نويسن ۾ بنهہ مٿاهون آهي هن جيڪي ٻہ ڊڪشنريون، سنڌي- انگريزي ۽ انگريزي -سنڌي، جوڙيون تن جو مٽ سنڌي ٻوليءَ ۾ اڃا ٿي نہ سگهيو آهي. ترجمي ڪرڻ وقت اڄ انهن ٻي ڊڪشنرين کان وڌيڪ ڪم ورتو وڃي ٿو. هن پهريائين انگريزي سنڌي ڊڪشنري جو ڪم هٿ ۾ ڪنيو پر ڇاپي ۾ وري پهريائين سنڌي - انگريزي ڊڪشنري آئي. هن ٻنهي ڊڪشنرين جي تيار ڪرڻ ۾ ڏاڍي جاکوڙ ڪئي آهي عام ماڻهوءَ کان ويندي فني ۽ خاص ماڻهن، ڏنتوڙين، عالمن، اديبن توڙي مختلف ڊڪشنري، فني ڪتابن وغيره کي ڏٺو آهي. هن انهيءَ ڪم ۾ ديوان روچيرام گجومل، مرزا قليچ بيگ، ڀيرو مل مهرچند ۽ سهجرام تهلرام کان ٻڻ ڪافي مدد ورتي آهي. هڪڙي ڀيري منڇر جي پاسي جو دين محمد نالي هڪ شخص، حيدرآباد سول اسپتال ۾ ملي ويس تنهن پکين بابت ايتري معلومات ڏنس، جو هن جي ڇاڻ جي ساراهہ جا ڏاڍا ڍڪ ڀريا اٿس. باقي گهرو ڇيدي، پهاڪن سان ۽ چوڻين سان ڀريل ٻوليءَ جو ڀنڊار هن کي پنهنجي ماءُ شريمتي پوري ٻائي ۽ ماميءَ شريمتي ڇيٺي ٻائي وٽان حاصل حاصل ٿيو (1). جنهن ڪري لفظن جون معنائون عام محاوري مطابق ڏيڻ ۾ وڏي ڪاميابي حاصل ڪئي اٿس، پوين لغت نويسن هنن ڊڪشنرين کان ڏاڍو ڪم ورتو آهي. ڊاڪٽر بلوچ تہ هنن ڊڪشنرين ۾ ڪتب آيل تمام لفظن، محاورن ۽ اصطلاحن کي ڪٺي پنهنجي 'جامع سنڌي لغات' ۾ شامل ڪيو آهي. هن جي سنڌي- انگريزي

---

(1) سنڌ جي هندن جي تاريخ از ڀيرومل مهرچند آڏواڻي، ڀاڱو پهريون، سال 1946ع- ص ص 255 ۽ 256.

ڊڪشنري 1910ع ۾ ۽ انگريزي - سنڌي ڊڪشنري 1933ع ۾ ڇاپجي پڌريون ٿيون پر اڄ بہ انهن جي اهميت پنهنجي جاءِ تي آهي. ان هوندي بہ پرمانند ڪٿي ڪٿي لفظن جون معنائون ڏيندي وڏا هاڃا ڪيا آهن. مثال طور 'جٽ' جي معنيٰ A Musalman Sindhi Peasant ڏيڻ ڪمذي نہ زيادتي آهي. اهڙيون معنائون سنڌي جي هندڪي ذهنيت جي عڪاسي ڪن ٿيون.

هن سنڌي- انگريزي ڊڪشنري کي سڌاري ۽ وڌائي ان جو نئون مسودو تيار ڪيو هو. جيڪو سندس مرڻ کانپوءِ سندس ڪوٺيءَ مان ڪو شاهينگ ٽڳائي ويو. جنهن جو اڄ تائين پتو پئجي نہ سگهيو آهي (1).

ڪرسٽ جي پيروي: پرمانند عيسائي ٿيڻ کان پوءِ، سنڌ ۾ عيسائيت جو وڏوپرچار ڪيو ۽ هيءَ ڪتاب پڻ انهيءَ سلسلي جي هڪ ڪڙي آهي. هي ڪتاب اصل ۾ هڪ جرمن ٿامس -آ- ڪيمپس جو لکيل آهي جنهن جو پرمانند سنڌي ٻوليءَ ۾ ترجمو ڪيو آهي. اهو ترجمو سن 1922ع ۾ تيار ٿيو ۽ 1923ع ۾ ڪمشنرس پريس، ڪراچيءَ مان ڇاپائي، حيدرآباد مان شايع ڪيو ويو. هن ڪتاب جي ترجمي کي هوتچند ڏيلمل ۽ ڪيچند امرتراءِ، سڌاريو ۽ درست ڪيو. ڪتاب جي ٻولي نهايت وڻندڙ، سادي ۽ اثرائتي آهي البت ڪٿي ڪٿي جيڪي هندي ۽ سنسڪرت لفظ استعمال ٿيا آهن سي گهٽو ڪٽڪن ٿا ۽ ٻوليءَ جي رس ۽ روانيءَ کي متاثر ڪن ٿا. اهڙا چند لفظ ڏجن ٿا. سريشٽ، منڌارين، نرسنسي، انترمک، ايڪاگر وغيره.

پرمانند هن ڪتاب جي ٻاراهہ ڪندي لکي ٿو، "هن ڪتاب جي ساک جيتري ڪجي اوتري ٿوري. هڪ سنت روز انجو باب پڙهندو، ۽ ان تي ڌيان ڪندو هو. ڪتان بہ ڪيڏي پڙهندو هو تہ انهيءَ گهڙي لاءِ ڳالهہ دل سان پوري پوري لڳي ايندي هيس. هڪ عالم ۽ دينڌار شخص جو چوڻ آهي تہ ڪنهن جي اندر ۾ ايشوري پريم جو ٿوروئي انگ هجي سهي سو هي ڪتاب جي پڙهندو تہ آتميڪ فائدي بنا خالي نہ رهندو.... وري ٻئي جو چوڻ آهي تہ هن جي ڪهڙي بہ اوستا ۾ هوندو آهيان تہ ڪهڙي بہ خوف کي منهن ڏيڻ جي توفيق اچي ويندي اٿم. هڪ

(1) ماهنامو 'جوت' جنوري 1947ع حيدرآباد سنڌ. (انگريزي حصو) ص - 18.

ڊرمي پرش پاڻَهنِ جي آزاد ڪرڻ لاءِ آلجِئرس شهر ۾ ويو هو تہ اتي موراڪو جي سلطان سان ملاقات ٿيس، جو پنهنجي ڪتب خاني ۾ وٺي ويس، ۽ عربيءَ ۾ جي ڪيترا عمدا عمدا دستخط ڊيڪاريائينس تن ۾ 'ڪرست جي پيروي' رسالو بہ هو. چويس چا ٿو تہ جيڪي بہ اسلامي ڪتاب اٿم تن مڙيني ڪان هن کي مٿي ڪري ٿو ڄاڻان" (1). هن مان ظاهرآهي تہ پرمانند هن پرچاري ڪتاب کي، اسلامي ڪتابن جن ۾ خود قرآن ڪريم بہ اچي وڃي ٿو ڪان بہ مٿي درجو ڏئي جو ۽ ان طرح هو مسلمانن کي ڏڪوئي ٿو. هي ڪتاب نصيحتن سان ضرور ڀريل آهي ۽ ٿوريو گهريو اڇيو عيسائيت کي سيني ڊرمن ۽ مذهبن ڪان مٿي ڪريو ڏيکاري. هو پاڻ لکي ٿو. "ڪرست جي سکيا ڪل سنتن جي سکيا ڪان مٿي آهي ۽ جنهن ۾ ڪرست سندو پاڻ آهي تنهن کي ان مان لکل امرت رس ملندو" (2). هو ٻئي هنڌ لکي ٿو. "سچ پچ سياڻو اهو آهي جنهن ڪرست کي پاڻ خاطر دنيا جي مڙيني نولن کي جيئي برابر ٿو ڄاڻي" (3). هي آهي پرمانند جو ڊرمي اندازِ تحرير جنهن مان ٻين ڊرمن وارن کي ضرور ڏک پهچي ٿو.

ڪتاب مان ڪجهہ نقطا پيش ڪجن ٿا:

1- هئيلن ۽ لوبين کي ڪڏهن بہ سک نہ آهي، جي دل جا غريب ۽ نهٽا آهن، سي ئي وڏي آنند ۾ ٿا گذارين (4).

1- دلير عاشق آزمائش مهل مڙس ٿي ٿو بهي، ۽ دشمن جي دلبي ڏيندڙ ڇڻن تي ٽٽو لڳي (5).

3- پنهنجي احتياج سارو دنيوي شيون ڪم آڻ، پر سڌوري بہ انهن لاءِ رک جي هميشہ جناءِ واريون آهن (6).

ان ريت جي ڪتاب کي پڙهبو تہ ان مان ڪيتريون ئي ڪمائتيون نصيحتون ملندون جهڙوڪ پاڻ کي گهٽ ڄاڻڻ، دوراند يشيءَ سان ڪم ڪرڻ، هٺ

(1) ڪرست جي پيروي' ديباچو ص ص 2 ۽ 3.

(2) ايضاً ص 1.

(3) ايضاً ص 13.

(4) ايضاً ص 17.

(5) ايضاً ص 191.

(6) ايضاً ص 229.

۽ ڪوڙي آس ڪان پچڻ، آزمائش ڪي منهن ڏيڻ، پنهنجا عيب سهي وڃڻ، سچي عاشق جي پرک، صبر سگهڻ ۽ بچڙين خواهشن سان چٽاپيٽي ڪائڻ، نيت صاف رکڻ، پنهنجو وويڪ جاچڻ، ادم ڪرڻ وغيره.

هيرو - گلو: هيءَ هڪڙي دلچسپ، دلسوز، عبرت انگيز ۽ نصيحت آميز آکاڻي آهي جيڪا انگريز ليکڪ "ڪئنن سمٿ" جي لکيل آهي، جنهن جو پرمانند سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪيو آهي. ترجمو ڪندي ڪردارن جا انگريزي نالا مٽائي سنڌي هندن ۽ خالصن جا رکيا ويا آهن. هن آکاڻيءَ جا مکيه ٻه ڪردار هيرو ۽ گلو آهن جن مان هيرو نيڪيءَ جو ۽ گلو بديءَ جو نمائندو آهي. ٻنهي ڄڻن کي ننڍي هوندي نيڪ بنائڻ جي ڪوشش ڪئي وڃي ٿي پر گلو بديءَ ڏي مائل هو ۽ بدڪاريءَ ۾ چوٽ چڙهي وڃي ٿو.هن جي انهي ڪارڻ ۾ سندس ماءُ جو اجايو لاڏ پڻ ذميدار آهي حالانڪ هن جو پيءُ سختيءَ کان ڪم وٺي ٿو پر ان جي مرڻ کان پوءِ گلو ايترو ڪري پوي ٿو جو هو مشهور ٺڳ "گلو لوفر" جي نالي ٿي وڃي ٿو. هو نيٺ وڃي چورن ۽ ڌاڙيلن جي ٽوليءَ سان گڏجي ٿو ۽ ڀڄاڙيءَ ۾ جڏهن اها ٽولي جهلجي پوي ٿي ته انهن مان ڪيترن کي ڦاهي اچي ٿي پر گلوءَ کي قيد جي سزا ٿي ملي جو اتي ئي مري ٿو وڃي.

ٻي پاسي هيرو، ماءُ پيءُ جو چيو وٺي زندگي گذاري ٿو ۽ نيڪيءَ ڏي مائل رهي ٿو جيڪو هڪ معمولي ڪاتير مان وڃي پيلي جو وڏو عملدار ٿئي ٿو.

هن ڪتاب جي ٻولي هونئن ته چيدي، عمدي ۽ سادي آهي پر ڪن ڪن هنڌن تي جتي غلط تلفظ جهڙوڪ خدمت کي خذمت ۽ غلط محاورن جهڙوڪ تپي باهه تيڻ کي تپي لوهه تيڻ اچن ٿا اتي البت کٽڪي ٿي.

هن ڪتاب جي خاص خوبي اها آهي ته ان ۾ نيڪيءَ ۽ بديءَ ٻنهي جي گڻن ۽ اوگڻن کي نروار ڪري ڏيکاريو ويو آهي. سڄي آکاڻي نصيحتن سان ڀري پيئي آهي. چند نصيحتون هت ڏجن ٿيون.

هيري جي پيءُ سرنداس کي هي ٽي نصيحتون ياد هيون جيڪي هن جي ڪوٺي ۾ هڪ تختيءَ تي لکيل ٽنگيل هيون"

(1) ڌڻيءَ جو ڊپ ڪر، سندس ڊپ سڀ احتياج ٿو پلي، جنهن وٽ اهو

آهي تنهن وٽ ڄڻ سرڳ آهي.

(2) پنهنجي پورهئي سان پنهنجو گذران ڪر. جيڪو پنهنجي محنت سان پاڻ پالي ٿو، ۽ ٿوري ۾ ئي راضي رهي ٿو، تنهنجو سکيو ۽ آسودو گذر ٿيندو، ۽ ڄڻ سڀ کان وڏو خزانو اٿس.

(3) سدائين سچار رهه. جيڪي صحيح آهي سو ڪر ته بدن ۾ نرولو رهين، تنهنجو ڳالهائڻ وڻندڙ ٿئي، تنهنجا قدم سالم رهن، ۽ توکي ننڊ مٺي اچي. ڇالاءِ جو اپاٽهار تنهنجو مددگار آهي.

- ناداني ٻار جي دل سان ڳنڍ ٻڌي پيئي آهي، پر سيکر سندي ڇڙهي ان کي ڪڍي ڪندي ٻاهر.

- ڇڙهي ۽ ڇڙٻ ۾ سياڻپ آهي، پر نينگر جو پنهنجي وه ڇڏيو سو مائٽ پڇائيندو.

- مائٽن تي هي ڳرو فرض آهي ته پنهنجي اولاد کي چڱي تعليم ۽ تربيت ڏين. ائين ڪرڻ سان ڪين ڇنبو ته اڏي ٿا ڇڏين.

وري چوڻيون به اهڙيون ئي ڪتب آيل آهن:

- سنڌي ماڻهوءَ کي جيڪو ٻهريائين عقل ٿو اچي سو شل منهنجي ڪتي کي به نه اچي. پر پوءِ ٿو اچيس سو شل منهنجي پيرمرشد کي اچي.

- ڏٿي ٻرڪجي سندس نوڪر مان، پر ماءُ ٻرڪجي سندس ٻار مان.

- لڄن بنا سونهن ڪهڙي ڪم جي.

ان ريت سچي آکاڻي ۾ چوڻيون ۽ نصيحتون ڏاڍيون وڻائتيون ۽ وزنائتيون ڏنل آهن. هو ھڪڙي هنڌ هيري ۽ گلوءَ جي پيٽ هن ريت ٿو ڪري:

"گلو جي ماءُ هيري ڏي پيئي نهاري ته ڏس ته ڪهڙو نه وسن جهڙو، ڳاڙهو ڳڻتلو آهي. وار ڊگها پورا، ڪهڙو نه ميو متارو آهي. هوڏانه گلوءَ ڏي نهاري ته منهن مناٺو، اکيون ڏرا ڏيئي ويون اٿس. فقط هڏن جي مٺ آهي. سو پاڻ جهلي نه سگهي ۽ زار زار پيئي رئي."

"جڏهن هيرو ويو ته گلوءَ ماءُ کي چيو ته پياري جيجل! آءٌ سمجهان ٿو ته تنهنجي دل ۾ ڇا پيو وسي ته جي منهنجو گلو به هيري هڙو ڏرمشٽ، پاڪدامن،

اندر جو اڄو اجرو ۽ وڏو هو ٿي رهي ها تہ سندس وانگر هَريو ڀَريو، ڳاڙهہ ڳٽو، ڏَڃ مَڃَ جهڙو هجي ها."

ڪتاب وارو هيري جي شادي وري سڄڻ جهڙي بدنام ماڻهوءَ جي سلڇڻي ڏيءُ لڇميءَ سان ڪرائي. اهو ڏيکاري ٿو تہ مائٽ جي ڏوهن جي سزا سلڇڻي اولاد کي ڇو ڏجي ۽ ان کي سماج ۾ حقارت سان ڇو ڏسجي. ڇو نہ ان کي مان ۽ مرتبو ڏيئي مٿيرو ڪجي، جنهن ۾ ئي سموري سماج جي ڀلائي آهي.

مطلب تہ هي ڪتاب مال توڙي رومال ٻنهي لحاظن کان پڙهڻ ۽ هنڌين سان هنڊائڻ لائق آهي.

دل بهار: پرمانند 'جوت' اخبار ۾ آيل مزيدار، ڪلائيندار، وندرائيندڙ ۽ نصيحت آميز ٽوٽڪا ڪڍي ڌار 'دل بهار'(1) نالي ڪتاب 1904ع ۾ ڇهن ڀاڱن ۾ ڇاپرايو. اتم ان ڪتاب جو نالو 'گل بهار'' (2) ڏنو آهي جيڪو غلط آهي. هو وڌيڪ لکي ٿو، "پرمانند واقعي مذاق جو ڏاتي هو. سندس مذاق ڏسڻو هجي تہ سندس ڪتاب 'گل بهار' جا چار ڀاڱا پڙهي ڏسو. اڪثر مذاق اهڙو جو ڪلائي بہ، تہ ڇهندڙي بہ پائي (3).

هن وقت منهنجي اڳو 'دل بهار' جو چوٿون ڀاڱو آهي، جيڪو سنجيده طنز ۽ مزاح جو مرقع آهي پر ڪٿي ڪٿي اڻ سهائيندڙ ٻڻ، جنهن ڪري ان لاءِ ايترو چوندس تہ هو چاچي بہ چٽي ۽ ڇهندڙي بہ ٿو پائي. چند مثالن مان ڳالهہ واضح ٿي ويندي:

مير باگو خان: هن عنوان هيٺ پرمانند، مير نصير خان ۽ مير باگي جي ملاقات بابت اڄهو هيٺن لکيو آهي."مير باگو جڏهين اندر ويو تہ نو ڏهہ قدم پري جتي لاهي مٿيءَ هاٿا پير آٿي غاليچي تي وڌاءِ.... مير نصير خان باگي خان کان پڇيو تہ باگا خان، تُسان بہ مير ٻي سڏائيندي هو؟ هن چيو تہ "ساءِ هو ويٺين سان مير.' تڏهن مير نصير ڏمرجي پڇيو تہ 'تڏهين اسان ڪٿون هئن؟ 'مير باگي جيو تہ تسان ظل الله هئي يعني پاڄو خدا جو. تنهن تي مير نصير خان ڏاڍو خوش

(1) History of Sindhi Litrature (Ajwani) p. 189.

(2 ۽ 3) ماهوار 'نئين دنيا' بمبئي، جولاءِ آگسٽ 1961ع ص 88.

ٿيو ۽ منشيءَ کي حڪم ڏنائين تہ هن کي ٻہ جانو لکي ڏي. ٻہ ٻنو حاضر ڪونہ هو. تنهن تي چيائين تہ 'دلي دا ٺڪر چا ڏيوين تہ مٺن مير باگي ڪون لک ڏيوان . پوءِ مير باگي کي ٺڪر تي ٽنڊي باگي جي جاگير جو پروانو لکي ۽ لونگي ۽ پنج سنجي ڏيئي روانو ڪيائين (1). هيءَ آهي هڪڙي پڙهيل ڳڙهيل هندو عيسائيءَ جي ذهنيت، مسلمان بادشاهہ جي ڪردار بابت. مير نصير خان سنڌ جو آخري تاجدار هو جنهن کان انگريزن جنگ ڪري حرفت سان ملڪ ڪٽيو. هڪ مسلمان حاڪم کي هڙو ڪري پيش ڪيو ويو آهي جڻ ڪو مست موالي جهوڻي ۾ ويهي حڪم هلائي. هي ٽوٽڪو لکي ڇاپرائي پرمانند هڪڙو تہ ڪوڙو واقعو (2) ڏنو آهي تہ ٻيو تہ مسلمان حاڪم کي چسو ڪري پش ڪيو اٿس. اجان بہ ڏسبو تہ مير باگي خان کي اهڙو بيوقوف ڪري پيش ڪيو آهيس جو هو آيو هو مير نصير خان سان دربار ۾ ملڻ ۽ منجهس ايتري بہ فضيلت ڪا نہ هئي جو ٻير چنبڙي صاف ڪري غاليچي تي قدم رکي. ان ريت هن هڪ طرف انگريزن کي خوش ڪيو آهي تہ ٻئي طرف مير نصير خان ۽ مير باگي خان يعني مسلمان حاڪم طبقي تي اڻ سهائيندڙ چٽر ڪئي اٿس. اهو آهي سنڌ جي هندو طبقي جي ڪجهہ حصي جو حال.

ائين ڪونهي تہ سڄو ڪتاب اهڙين دل ڏکائيندڙ ڳالهين سان ڀريل آهي. ٻر ان ۾ ڪيتريون سهڻيون ڳالهيون بہ آهن. مثال:

ٿانءَ ڪٽي هڪڙو، ٺڪو اچي کهٽن تي: ڳالهہ ٿا ڪن تہ سنئيءَ جي درگاهہ تي اڳي جيڪو مسافر وڃي رهندو هو تنهن کي هڪ غيبي ڪٽورو کير جو ۽ ٻہ مانيون ملنديون هيون. هڪ لڱا ڪنهن مسافر کي اچي من ۾ ڪٻڌ پيئي سو اهو ڪٽورو ئي پاڻ سان ڪٺي ويو. انهيءَ کان پوءِ چون ٿا تہ مسافرن کي غيبي طرح مانيون ۽ کير ملندو هو، ٻر کير ڪٽوري بدران ٺڪر جي وٽي ۾

---

(1) دل بهار (ٻاگو چوٿون) ص ص - 71، 72 ۽ 73.

(2) مير باگي خان، ٽنڊي باگي واري کي جاگير صرف ان ڪري ملي جو هن سنڌرانيءَ سان شادي ڪرڻ خاطر ملڪ ۽ ملڪيت ۾ حصي تان هٿ ڪنيو هو. ڏسو مشهور سنڌي قصا (سنڌ جا عشقيہ داستان-1) مرتب ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد. ڇاپو پهريون سال 1963ع ص 281.

پنجي ايندو هو. تنهن ڪري چوڻي آهي تہ ٿانءُ ڪٿي هڪڙو تہ ٺڪر اچي گهڻن تي.
پيو مثال ڏسو:

موڏي: موڏي هڪڙو بازار ۾ ويو. روٽي ڳنهڻ. ڏينهن ڏاڍو گرم هو ۽ لوهہ پٽي تي ساڙيو ۽ جٺن هي رستي تان ٺرندو بي ويو تہ ٺڪو جو هٿ ۾ هئس تنهن تي پڳهر ويو ڳڌ تيندو. تڏهين موڏي اتي بهي پسيل ٺڪي ڏي نهاري چيائينس تہ پيارا سچڻ، روءُ نہ: آءٌ توکي ڪين خرچيندس. آءٌ بک مرندس پر تنهنجو وچوڙو ڪين سهندس. ائين چئي ڳوٿريءَ ۾ آهو تڪو وجهي در در ويو ٺڪر پنندو.

گل ڦل: هي ڪتاب 'جوت' اخبار مان چونڊيل مضمونن تي مشتمل آهي. البت ان ۾ هڪ مضمون. 'اڳيءَ ۽ هاٿوڪي هلت چلت ۾ پيٽ' لکيل واڌو مل ڪنگارام. 'ديش متر' اخبار کان ڪنيل آهي. پين ليکڪن جا مضمون هن ريت منجهس آيل آهن جن جي ميجتا خود پرمانند. گل ڦل جي ٻئي ڀاڱي واري ديباچي ۾ ڏني آهي:

عنوان	ليکڪ
لچيرام	آدسودو مل ٽيڪچند گدواڻي.
صحرا بيابان جو نظارو	شامداس ن. چولاڻي
مصر ڏيهہ جا جهونا يادگار	شامداس ن. چولاڻي
حيدرآباد شهر 1836ع	جي. ايف. هدل. ترجمو نارائڻداس ملڪاڻي
ڪوهستان جو سير	ريواچند دولترام آڏواڻي
يورپ جو سير ڊاڪٽر	هيمندس روپچند
تند ٻتان تار	ڪ. ج. ٺڪر
هوائي جهاز	ڪ. ج. ٺڪر

هن ڪتاب جو پهريون ڀاڱو 1925ع ۾ ۽ ٻيو ڀاڱو 1936ع ۾ شايع ڪيو ويو. پهريون ڀاڱو ڊاڪٽر هوتچند گربخشاڻيءَ جي صلاح تي ۽ ٻيو مستر لڌارام موهنداس جي چوڻ تي شايع ڪيو ويو. ان بابت پرمانند لکي ٿو:

" تنهن لاءِ ڪن دوستن جي صلاح تي. خاص ڪري پروفيسر ايچ. ايم.

گربخشاڻي ايم. اي. جي. ته 'جوت' ۾ نيهارو ورهين کان جي طرح طرح جا مضمون پڻ پيا آهن. ڇا اخلاقي، ڇا تعليمي، ڇا تواريخي، ڇا سائنس جا. ڇا جيتن، پکين ۽ جانورن جا بيان، ڇا جهونن ۽ ڏٺلن شهرن جا احوال. ڇا سورمن ۽ نيڪ مردن ۽ زالن جا چريتر، ڇا جهنگ جا شيل شڪار. ڇا ڏند ڪٿائون، ۽ عمديون ۽ نصيحت ڀريون ڪهاڻيون ۽ نقل- سي چونڊي هڪ ڪتاب ڇپائجي."

"سو اهڙا مضمون ڪڏي هن رسالي ۾ ڇپايا ويا آهن."

اڳتي هلي هن ڪتان جي ٻنهي ڀاڱن کي يڪو ڪري، سنڌي ادبي بورڊ، حيدرآباد سنڌ، ڇاپايو آهي.

موضوع جي لحاظ کان 'ڪل ڦل' معلومات جو ڀنڊار آهي. خليفو هارون رشيد ۽ قاضي، اڪبر، ٿامس مور ۽ منشي آوتراءِ وارن مضمونن مان سيرت، صورت ۽ ڪردار نگاريءَ جي جهلڪ پسجي ٿي. خليفي هارون رشيد جي تحمل ۽ انصاف پسندي ۽ قاضيءَ جي قدردانيءَ کي هن ريت چٽيو ويو آهي "خليفي پڇيس ته گهوڙي جي ڪيئن خبر پيئي ته منهنجو آهي؟ قاضيءَ چيو ته اهو پار ٻه سهي ڪري سگهي ها. مون ڇا ڪيو جو جنهن رستي تان توهين ۽ منڊو اچڻا هئا. تنهن جي پر ۾ گهوڙي کي ڪٺي بيهاريم. پهرياڻين منڊو لنگهيو ته گهوڙي نهاريس ٻه ڪين. پر اڃا اوهان پير وڌو ئي ڪين ته گهوڙي وٺي هشڪار ڪئي. تنهن مان سهي ڪيم ته گهوڙو اوهان جو آهي. خليفي چيس ته تون اهڙو ڏاهو آهين جهڙو سليمان بادشاهه." پوءِ پاڻ ڇاڻايائينس ته مان ڪير آهيان. ۽ وٺي ويس بغداد ۾ ۽ اتي جو ڪٺي قاضي ڪيائينس.

اڪبر بادشاهه جي صورت ۽ سيرت بابت اجهو هيئن لکيو اٿس. "اڪبر پنهنجن وڏن جي ريت جي ابتڙ مٿي جا وار رکي، ۽ ٽوپي ٻه ڪين پائي. انهيءَ بدران مٿي کي صافو ٻڌي. سوچون ٿا ته انهيءَ لاءِ، ڇي، رعيت جي ريت رهت تي هلي، منجهن هر دلعزيز ٿيان. ڏاڍي جنگهه کهليندو هلي، جڻ منڊو آهي، ته ٻه پير ۾ ڪو ٻه حساب ڪونهيس. بدن پوري انداز وارو اٿس. نڪي سنهون ۽ ڳريل نڪي ٿلهو ۽ ڳٽڪو آهي. اهڙو پيو پائنجي جو منجهس زور ۽ طاقت ڏاڍي آهي. ڪلي ٿو ته ناوٽندڙ پيو لڳي، پر جڏهن ديرينو ۽ سانت ۾ آهي. تڏهن چهرو شان ۽ شوڪت

پريو اٿس. سندس روش ڏاڍا رعبدار آهن."

"....... عام خلق کي ۽ اميرن کي روز اچي احوال ڪرڻ جي اجازت آهي. ۽ جڏهن پاڻ ڳالهائيندو آهي تہ ڪهرائيءَ ڪان نرمائي وڌيڪ پسند ڪندو آهي. انهيءَ حليمائيءَ ۽ خوش خلقيءَ ڪري نهايت هردلعزيز آهي. بلڪل تيز فهم ۽ سياڻو آهي. ڪٿي بہ ڪو خوف خطرو هوندو تہ جهٽ اڳئي سهي ڪري وٺندو هو. ۽ ڪارروائي ڪرڻ لاءِ پورو پورو وجهہ جهٽي وٺندو هو."

ٿامس مور لا لکي ٿو. "ٿامس مور ۾ ڪئي گڻ هئا. تاجي پيءُ پٽ هو. جهڙو هو فرمانبردار پٽ، تهڙو هو چڱو پيتار. پيءُ تہ اهڙو ڪو ڳوليو ليي، خدا جو سچو ٻانهو هو. يار ويس هو. پاڙيسرين جو دردوند سڄڻ هو. غريبن جو مٽ هو. بادشاهن جو وفادار نور هو. انصاف ڪرڻ تہ ڪانٽس سکي."

منشي آوتراءِ بابت چوي ٿو. "صاحبيءَ ڦٽڻ ڪان پوءِ انگريز سرڪار پنج ڇهہ سؤ رپيا ڏيئي چڱي عهدي تي رکيو. پر نہ قبوليائين، چي، هڪڙي ڏٿيءَ جي چاڪري ڪير سائي بس آهي. پوءِ ڌرم ڏي لاڙو رکيائين."

مرزا خسرو بيگ جي باري ۾ رقطراز آهي تہ، "ميرن جي ديرن جو منجهس اهڙو تہ ويساهہ هو. جو هڪڙي ديري سندس نسبت چيو تہ هو بلڪل سياڻو آهي ۽ عمر بادشاهن وٽ گذاريو اٿس، ۽ هو هميشہ سندس صلاح مصلحت تي هلندا هئا."

هن لکيتن مان ظاهر آهي تہ پرمانند جڏهن لکڻ ٿو وهي تہ پنهنجي ڪردارن جون خوبيون توڙي وڏون سهسهائيندي نموني ۾ ظاهر ڪري ٿو ڇڏي. ائين چئبو تہ اهڙن موقعن تي هن جو قلم ڏيرج وارو هو ۽ جذباتي ڪين تي ويندو هو.

يوسف مصري: پرمانند پاڻ عيسائي مذهب اختيار ڪيو هو تنهن ڪري هن ڪتاب ۾ هن اها ڪهاڻي ڏني آهي جيڪا ڪيس ڌرمي ڪتاب "توريت" ۾ ملي جيڪا عام آکاڻيءَ ڪان ڪجهہ ڀٽي نموني تي آهي. ان ۾ مٿس زليخا ڪا نہ ٿي عاشق ٿئي پر مصر جي شاهي ڪپتان "پٽيفر" جنهن وٽ ڪيس ڀائر وڪئي ٿا وڃن تنهن جي زال (جنهن جو نالو ڏنل ڪونهي) ٿي هن کي پاڻ ڏانهن بري ڳالهہ

لاءِ چڪي پر يوسف پاڪدامن ٿو رهي تنهن هوندي بہ انهيءَ رن جي ڪوڙي الزام هيٺ تي پيغمبر، يوسف کي ڪٽي ٿو قيد ڪري. مطلب تہ هيءَ آکاڻي ڪيترين ڳالهين عام مشهور ڳالهہ کان نرالي آهي.

آکاڻي پوري ڪري، پڇاڙيءَ جو حاصل مطلب ڏنو ويو آهي جنهن جي ذريعي ان آکاڻيءَ مان سورهن سودمند سبق ڪڍي ٿو عام جي اڳيان رکي. اهي سبق ڇا آهن؟ فقط ڪمائتيون ۽ ڪارگر نصيحتون آهن جيڪي هو عيسائيت جي پرچار لاءِ ڪتب ٿو آڻي" مطلب تہ هي ڪتاب سنڌ ۾ عيسائيت جي پرچار ڪرڻ لاءِ لکيو ويو آهي.

معلوماتي مضمون: من مجموعي جي پڙهڻ ۾ دلچسپي انهيءَ ڪري بہ وڌيڪ ورتي وڃي ٿي جو هڪ پاسي ٻولي سادي ۽ سوادي آهي تہ ٻئي طرف معلومات ۽ نصيحت حاصل ٿئي ٿي. معلوماتي مضمونن ۾ مير علي مراد جو شڪار، دهليءَ ۾ بادشاهن جو محلات، ڪوهستان جو سير، ٽر جو سير، جهنگل جو شيل سان گڏ يورپ جو سير، پامبي شهر، ڪولار سون کاڻيون. منگر وغيره. اسان کي نہ رڳو پنهنجي ملڪ جي حالتن ۽ احوال کان واقف ڪن ٿا پر يورپ جي خبرچار بہ ڏين ٿا. ان ريت سنڌي ٻوليءَ ۾ يورپي ماڻهن، ملڪن، خيالن ۽ ادبيت بابت معلومات جو اضافو ٿئي ٿو. دهليءَ ۾ بادشاهن جو محلات ۾ طاؤسي تخت بابت معلومات اجهو هن طرح ڏنل آهي؛

" ديوان خاص جي چوڌاري ڳرا ريشمي پردا ڏنل هئا جي سونين زنجيرن ۾ ٽنگيل هئا، ۽ وچ ۾ هو طاؤسي تخت نجي سون جو. ڇهہ فوٽ ڊگهو ۽ چار فوٽ ويڪرو- سڄو جواهرات سان مڙهيل ۽ مور جي شاندار پڇ جي صورت ۾ پکڙيل هو. نهري سون جو صندل، ڇهن سونن پاون تي ٺهيل يا بيٺل پٺي ڏنو. مٿانئس هو موتين جي جهالر سان سونو چندو ۽ سڄو وري بيٺل هو ٻارهن سونن ٿنين تي، جي جواهرات سان پٺي ٻهڪيا. ٻن طاؤسن جي ڳنڍيل بت جي وچ ۾ هو وڏو طوطو، جو ععڪري زمرد مان گهڙيل هو. ۽ اکيون سندس ٻن ياقوتن جون ٺهيل هيون. تخت اڳيان مخمل جون بہ ياري ڇٽيون هيون، جن تي موتي مڙهيل هئا ۽ بہ سونا مٺيا هئا. جن تي هيرن جي جڙت هئي، هي ڪاريگريءَ جو ڪم هڪ فرينچ سوناري

نالي آسڻ جو ڪيل هو. جو شاهجهان بادشاھ جي ڪچهريءَ ۾ رهندو هو. انهيءَ تخت تي هڪ ارب ۽ پنج ڪروڙ فرئنڪ لڳا." ان ريت هرهڪ مضمون ۾ گهربل معلومات توري ۾ ڏنل آهي. ڪٿي ڪٿي اها معلومات ايتري تہ گهٽ ڏنل آهي جو ميمڻ عبدللمجيد سنڌيءَ کي چوڻو پيو تہ. "جيڪي معلوماتي مضمون ڏنل آهن، انهن مان ڪن ۾ معلومات جي گهٽتائي ايتري قدر آهي، جو ناقص پيا لڳن، ۽ پڙهڻ کان پوءِ تشنگي محسوس ٿئي ٿي." آءٌ عبدالمجيد سان ان ڳالهہ ۾ شامل راءِ آهيان.

هن مجموعي ۾ معلومات جو هڪڙو پيو انداز بہ ملي ٿو اهو آهي عيسائيت جو پرچار. پرمانند عيسائي سنتن ۽ سنتياڻين جي ڪردار ۽ اخلاق بابت جا بجا اپٽار ڪئي آهي تہ جيئن اهو اثر وهي تہ عيسائيت جي اخلاقيات اهڙي آهي جو ماڻهو ڏاڍا نيڪ ٿا ٿين. هو انهن هنڌن تي هندو سنتن جي خيالن ۽ ڪردار کي بہ اجاگر ڪري سگهيو ٿي. پر هن ائين نہ ڪيو. حقيقت هيءَ آهي تہ هرڪنهن قوم ۾ ڪي نہ ڪي چڱا ۽ ڏاها ماڻهو هونداڻي هوندا آهن جيڪي پنهنجن ماڻهن کي هميشہ چڱائيءَ ڏانهن موڙيندا ۽ ڇڪيندا رهندا آهن. هن جو هر هنڌ عيسائين جا احوال ڏنا آهن سو مطلب رڳو آهي عيسائيت جي پرچار جو جنهن تي هو سنڌ ۾ مقرر هو.

هن جو ٻيون انداز هو لفظ ڪتب آڻي ان جي سمجهاڻي ڏيڻ:

(1) ستاوڙي کان پوءِ سَهِيَڻو ٿيندو هو. رات جو گهوٽين جي گهر ڪنواريتا ايندا هئا، مرد مردن ۾. زالون زالن ۾. گهوٽين جي سوڙ تي ڪنواريتا پنهنجي سوڙ وڇائي ويهندا هئا. پاڻ ۾ ياڪر پائيندا، ڳائيندا، تاڙيون وجائيندا ۽ چرچا ڀوڳ ڪندا هئا. ڏاڍيون خوشيون ۽ مزا ٿيندا هئا.

(2) پهرئين سال جي شڪاري پکيءَ کي چون چوز. ٻئي سال جو ٿيو تہ چوندا ٻئي سال جو تريناڪ. پوءِ ٽئين سال جو ترييناڪ وغيره اهي پکي سال بسال ڪنب ڇاڻيندا آهن. اهڙي پکيءَ کي چون ڪُريز. ڏارينڌڙ ديسي پکين کي ڇهين مهيني بعد اڏائي ڇڏين، ڇو جو ڪريز جي سنڀال هر ڪنهن کان ٿيڻ جي نہ آهي. ڪريز واري پکيءَ کي ڪي ڪاريگر، جي پاڻ حڪيم هجن، سي رکي سگهندا آهن. ڪنين ڇاڻڻ بعد پکي ڏاڍو ڪمزور ٿو ٿئي، تنهن کي ٿڌيءَ جاءِ ۾ ويهاريندا آهن.

جيئرا پکي کائڻ لاءِ ڏيندا اٿس. ۽ طرح طرح جا روغن. مصالح ۽ دوائون ڪارائيندا اٿس. تڏهين وڃي ٻيا ڪنب ڪري.

(3) ڪتياڻي اسان کي دسي ٻئي ٿهي- هي سائبيريا جو پکي آهي. جو برف ڪان پڃي اسان وٽ سرء ۾ نو اچي. سرء جي جهرڪي به ڪري سڏينس. سندس پچ جي لوڏ ٻئي بيئي. ۽ ڪنڌ اهڙي طرح پيئي ڏوڻي. جـو ڄڻ سلام ٿي ڪري.

(4) لاز جو بلو مري تنهن جو پچ ڪارو: ڪونڙي، وٽ اڃاڻ لڳي ۽ سڪر مان جو موتي. تنهن جي نڪ تي ڳاڙهو ڇنو هوندو آهي. ۽ ٻچ به ڳاڙهو نيوبويس. ان کي 'لارو پلو' ڪري سڏين.... لاڙو پلي ۾ لاءِ نہ ساءِ.

ان ريت جي اپياس ڪبو تہ 'گل ڦل' سڄو معلومات سان پيريل نظر ايندو. هن ڪتاب ۾ نہ رڳو معلومات ذنل آهي پر نصيحتون بہ ڪهڻيون ڪيون ويون آهن. مثال:

(1) برهمڻ آباد جي بربادي، جو ذڪرڪري نصيحت طور چيو ويو آهي. "هندو جو خدائي غضب سڄي شهر تي ڪڙڪيو. سو فقط راجا بجڙو هو. اٿين نہ هوندو ضرور ماڻهن جا ڪرتوت بہ بد هوندا". تڏهن تہ مهڙي حالت ٿين.

(2) حڪا ڪڻ ٻرائڻ لاءِ جـوي تـو. اسانجا مـاڻهـو بہ. يورپي مـاڻهن ۾ جيڪي چڪا ڪڻ آهن سي نہ. ٻر سندن پاهريون ڳالهيون اختيار ڪيو. پاڻ کي ڪلتهاب بيا ڪن.

(3) سادي، لاءِ نصيحت ڪندي لکيو اٿس. "جي پاڻئين تہ شادي ڪريان تہ نٿسن کي نہ مو. دريافت ڪر تہ ٻانهن چڱي ڪراڻتي ۽ سلڃڻي آهي يا نہ. ۽ پاڻ سينڪارڻ ۽ اُجن ويسن وڳن جو تہ مرض ڪو نہ پيل اٿس. اُچا ويس وڳا نهن ٻنهنجي نتي، اڳيان. نہ ٻين مردن کي ڏيکارڻ لاءِ. چوڪري، جا مائٽ غريب هجن تہ ٻولو ڪونهي. پر اهو سماءُ رک تہ نينگر نياڻي. شعور ٻري. ۽ ڏاهي آهي يا نہ. اهڙي زال شاهوڪار جي ڌيءُ کان سرس ڪاراڻتي ٿيندء. زال سلڃڻي ۽ سگهڙ هجي. تہ مٿان سائس ڪهي ۽ ڪلڪل ڪرين سائس چڱي، طرح ورتج"

(4) زال ذات لاءِ وري هيئن لکيو اٿس. خوش نصيب اهو جنهن جو گذر

سياڻي زال سان آهي. پر جنهن پر ڏٺيءِ جو ڏپ آهي تنهن کان مٺي پيو ڪو به ڪونهي.

- شينهن ۽ اجگر سان گذارجي. بچڙي زال سان نه گذارجي.

- سانيتڪي مرد لاءِ واتراڏي زال اهڙي آهي. جهڙو ڪنهن پيرمرد لاءِ واريءَ جي پٽ تي چڙهڻ. سور پر سور!.... حيا واري آهي ته سو نور م نور! سيلوان زال جو ملهه آهي ئي ڪونه.

(5) ضمير بابت سمجهاڻي هن ريت ٿو ڏئي. "تون ڪهڙن ئي حرفتن سان تنهنجو گناهه لڪاءِ، پر وويڪ تنهنجي دل اندر ساکي پيو وٺنو آهي. جو تنهنجو سک ڦانئيندو. توکي آرام ڪرڻ نه ڏيندو. ڪيڏڻ جو شاهد به پاڻ. ته جج به پاڻ. ته قيدخانو به پاڻ آهي."

پرمانند مختلف مضمونن م ڪهڙيون نه عمديون ۽ نيڪ نصيحتون ڏيئي ويو آهي.

عبارت ۽ ٻولي: پرمانند جي ٻولي سادي. سبڪ. مانيدار ۽ دل نبائيندڙ آهي. موقع ۽ مهل سارو تز لفظ. محاورا. پهاڪا. اصطلاح ۽ جوٽيون عبارتن م اهڙيون ٺهڪايون اٿس جو جڙت جو ڏيکاءُ پيون ڏين ڪنهن کي ٻولي سکڻي هجي ته اهڙا ڪتاب ضرور پڙهڻ ڪنس. ائين ڪونهي ته سڄو ڪتاب غلطين ۽ اوٽاين کان پاڪ آهي البت جتي غلطيون ٿيون اچن اتي ذهن کي جهٽڪو اچيو وڃي. هن تاريخ کي تواريخ. حڪمت عملي کي حڪومت عملي. وعدو کي واعدو. آزاد خيالي کي آزادي خيالي ڪري ڪم آندو آهي. جيڪي غلطيون ٻوليءَ جي هيڏي ساري ڄاڻوءَ، خاص ڪري هڪڙي لغت نويس کي نه ڪرڻ ڪهرجن. پر جتي هٿ ڪيائي ساک ڪيڻ. جنا جڏانڻ. وهو ڏڪو. پتو پاڻ. به بدويون جهه بدوبون. رتو لهي وڃي پر وٺو نه لهي. ترار جي کهاءُ کان زبان جو کهاءُ تکو آهي وغيره جهڙا محاورا ۽ پهاڪا. جونيون ۽ روزمره استعمال ٿو ڪري اتي دل بهاربهار ٿيو وڃي.

پرمانند مضمون نگاري ڪندي جيڪا منظر نگاري ڪئي آهي تنهن مان به ڪجهه رس وٺڻ گهرجي. ساوڻ جو نظارو ڏسو ته ڪيئن چٽيو اٿس. ڪهون تيون. اتر بار ڏي ڪڪر جوڙي کلي، وچڙين واچو ڪيو. منڊل منڊيا.

جهڙ آيو جهاتي تہ چانڻ مينهن وسيو. منداتي مينهن جي کنوڻ نہ کوني! رات جو وسي وسي تڙ تاسيارا سي پري ڇڏيائين. هڪ ارزان ان نيندو. پيو مکڻ منجهہ ماني. غريب غربا اهڙا تہ سرها ني ڏٺا. جو صبح سان وٺي کو بيت ڏين لڳو. چي. وچون وسڻ آيون ٿهہ - ٿهہ مينهن ٿمن. جن مهانگو لهي ميزيوسي ٺا هٺ هٺن. پنجن منجهان پندرهن نيا اٺين نا ورق ورن. ڏڪاريا ڏيهن مان سل موذي سڀ مرن!" هتي مضمون نگاري ۽ منظر نگاري ٻئي اهڙيون جڙيون پيون آهن جو هڪ ٻئي کانءِ ڌار ڪري نٿيون سگهجن. وري مضمون ۾ رس ۽ رچاءُ اهڙو آهي جو واه واه.

ازانسواءِ هن هڪ ٻن ڳالهين ڏانهن اتر ڌيان ڇڪايو آهي. تن ۾ ڌيان لهڻو. هو لکي ٿو تہ. "پرمانند جو زندگيءَ بابت رخ عقل پسند ۽ آدرسوادي هو. هن جو ايشور ۾ وشواس. وهم يا انڌوشواس وچان نہ هو. ان ڪري ئي هو قسمت يا نصيب جو قائل ڪو نہ هو. جيئن ٻانءِ هڪ مضمون ۾ جوي سو 'قسمت يا تقدير. اها صرف ماڻهن ناهي آهي' پنهنجي سانئرتا. نبلائيءَ. اتجاتائي يا سستيءَ کي لڪائڻ لاءِ."

شري پرمانند لوڪ ساهي ويچارن جو حامي نودسجي... هن جي لاءِ. حاڪم جو فرض اهو آهي تہ هو انصاف پسند. بي ريا ۽ عام ماڻهن جو چاڪر ني رهي ... 'هميشہ حق ڏجي حق وٺجي. جو جيو انن تہ رک جا جتا عضر ٿين جا ناهن ... جو خون ڪريءَ جو مزدور جي مزدوري رکي جدي. سي ٻئي پاٿر آهن

هيترو لکي اتر تعجب ٿو ڪاٿي. "عجب آهي تہ ههڙين ڳالهين ڪندي بہ پرمانند انگريزن جي ناحق کي نہ ننديو. اهو شايد هو عيسائي ڌرم جو پرچارڪ هئڻ ڪري نہ ڪري سگهيو" (1).

پرمانند جي لکتي بابت منگهارام ملڪانيءَ جو هي رايو آهي "پرمانند ميوارام مذهب ڪري عيسائي هوندي بہ. ادب جي ميدان ۾ بنا بغض يا ڪر جي. سدائين ٺيٺ ۽ گهريجي سنڌي وابرائندو هو. ديوان ڪوڙو مل وچ ۾ سنسڪرت

---

(1) ماهنامو 'نئين دنيا' بمبئي. جولاءِ - آگسٽ 1961ع. ص ص 86 ۽ 87.

اڪرن ۾ وڃي اڙيو هو. مرزا قليچ بيگ بخاري، ۾ سندس سليس لکڻي ابوگاڻي، ۽ الوتائي، جي حد تي اٿي حدي هئي: ديوان ڏيارام به بغذي بعذي (بعضي بعضي) ڏکيا سنسڪرت ۽ فارسي لفظ استعمال ڪندو هو. پر پرمانند صاحب. سنڌي نثر جي انهن حسن ڀرين مان ڇڪرو ٿي ليکڪ هو جنهن ڪڏهن به ڏکيو يا ڪِنل يا گهرگهتو اکر ڪتب ڪونه آندو ۽ سدائين اهي سرل فارسي ۽ هندي لفظ ڏيئي سنڌي، سان ملائيندو هو جي ڪن- رس پيدا ڪن ۽ سنڌي ڪنن ۾ ڌاريا نه ٻون. ۽ نڪي محاورن جون غير-سنڌي صورتون ورتائيندو هو. سندس مضمون اڪثر ڪري ڌرمي. اخلاقي. تعليمي. وڪياڻي. تواريخي ۽ ٻين ڪيترن وشين تي لکيل هوندا هئا. تنهن کان سواءِ ڪن ڌرمي ۽ تارين جون مختصر جيونيون به لکندو هو ۽ سنڌ سفر جا دلچسپ بيان پڻ ڪندو هو. جن کي سيلاني ليکڪن (Travel Essays) جي نثر ساخ سمجهڻ کپي. مزيدار ٽونڪن ۽ ٽرولين معرفت. سنڌي ادب ۾ جا مذاق جي کوٽ هئي سا به پوري ڪيائين. جن کي مذاقي مضمون (Humourous Essays) جوندا آهن (1). " ان سلسلي ۾ پرمانند ٻاڻ نه حوي. " پر جي عبارت سينگارڻ جي نه آهي ته به ان جي سنائي، ۽ صفائي، جي بحاڻ ته ٿنجي سکهندي يا ان جي نسبت ڪي اشارا ته ڏيئي سگهجن ٿا. عبارت سٺي سا جنهن ۾ هرڪو لفظ ۽ ٽڪ ۽ ٽهاڪو پنهنجي پوري جاءِ ورتو بيٺو هجي. اٿين نه جو سڀ زيبي ۽ ڏز پاڪرو. پيو ته جيئن خيال پيا اچن تيئن ويو ماڻهو انڪائيندو ته عبارت زور ۽ رس ڀري ۽ اثرائتي ٿيندي. هار سينگار جي ڪوشش ڪئي ته ڪچي ٿي پوندي. جي پاڻين ته جڪو لکان ته انڪل سڪل ۽ ڪيڏبازي ڦٽي ڪر. سادو ۽ سولو ٿيءُ. ٿاڻي جو جون آهي ته عبارت ته هاري ماڻهن جي. جي تڪو مرچ مصالح جاڻن نڪو ڪڍين. سياوڪ طور جيڪي اچين سو وڃن جوندا... سنڌي ٻولي، اڄا حتيو ته سٺو ڪڍيو اهي. آسري بيٺي. پين ٻولين جيان زور ڪينهي. اڪر دسجي نو ته جنهن ڪي جيئن نو احي تيئن وڃي اٿتو سنٽو قلم کي وهائيندو. وهي نه وڃي وٽ رينڪهڻ کي. تنهن

(1) سنڌي نثر جي تاريخ از پروفيسر منگهارام ملڪاڻي سن 1977ع حاسو بهريون. زيب ادبي مرڪز حيدرآباد - ص 237.

لکي ۾ کو لاءِ کو ساءُ، نه ڏسجي مهل نه ويل. مثلا هوندي رواجي ڳالهه ته به ارٿانت ۽ 'کيول' ۽ 'ڪداچت' ۽ 'ڀنارت' جو ڦهڪو پيو پوندو. هاتي جتن' حرف اڳيئي سنڌيءَ ۾ آهي ته به اره زوراني ڪري. حي فلاڻا 'يتن ڪجانء' . وري ڪٿي ڏس ته اهڙا ڀاري سنسڪرت حرف جو جڻ پٿر ويٺو چٻاڙ. ته ڪٿي هڪڙي ئي جملي ۾ سنسڪرت ۽ فارسي لفظ ٽنبيا پيا آهن: مٿون پڳڙي ۽ تلڪ پاڻڻ جو. ته هيٺيون پهراڻ ۽ سٿڻ پروچڪي' وري ڪٿي ته ٺاٺ ۽ بناوت ئي انگريزي. پڙهه ته ڪل پيئي اچي. جي گول ڪلي چوڙس ننگ ۾ (١)."

امدادي ڪتاب

(1) The Imitation of Christ.

ڪرسٽ جي پيروي: لکيل تامس- آ- ڪيمپس- ترجمو ڪيل لاتن مان فيلڪس برمانند ميوارام حيدرآباد سنڌ. 1923ع.

Printed by: J. Carbal at the Commissioners Press Karachi.

Published by: D. Feriera, Soliciter, Bombay, and family at Hyderabad, Sind.

ديباچو صفحا 15. (فهرست سميت)

ڪتاب صفا 488.

پنوتري صفحا 15.

---

(١) سنڌي نثر جي تاريخ از پروفيسر منگهارام ملڪاڻي. سال 1977ع حابو پهريون. زيب ادبي مرڪز حيدرآباد - ص ص 243 ، ٢٤٠"

(2) هيرو گلو؛ از پرمانند ميوارام، ڇاپو ٻهريون، سال 1936ع، موتي (اليڪٽرڪ) پرنٽنگ ورڪس، حيدرآباد سنڌ.

هي ڪتاب، موتيرام ڏرمداس رامراياڻي "موتي اليڪٽرڪ پرنٽنگ ورڪس، تلڪ روڊ حيدرآباد سنڌ ۾ ڇپيو ۽ پرمانند ميوارام مهتمم 'جوت'، حيدرآباد سنڌ جي، ڇپائي پڌرو ڪيو.

(3) دل بهار- هي ڪتاب 1904ع ۾ سنڌ جو ويناڻل ڪوآپريٽو سوسائٽي وارن ڇاپايو هو، قيصريه اسٽيم پريس حيدرآباد مان.

(4) يوسف مصري- هي ڪتاب فيبروري 1915ع ۾ سنڌي ساهت سوسائٽي حيدرآباد سنڌ، اسٽئنبرڊ پرنٽنگ ورڪس، حيدرآباد سنڌ مان ڇاپائي پڌرو ڪيو.